

Beleidsgericht evaluatie-onderzoek tussen aanpassing en kritiek*

J. SCHEERENS

*Stichting voor Onderzoek van het Onderwijs,
's-Gravenhage*

1 Inleiding; probleemstelling

Een belangrijk deel van de beleidsgerichte onderwijsresearch in Nederland is het onderzoek in het kader van de landelijke innovatie-projecten, Middenschool, Basisschool, Open School en Participatie-onderwijs. Uit een onlangs afgesloten studie naar het functioneren van het desbetreffende onderzoek (Scheerens, 1983a), blijkt dat daarbij twee opmerkelijke factoren in het spel geweest zijn: in de eerste plaats is het beleidsgerichte onderzoek over het algemeen sterk naar de onderwijspraktijk 'toegetrokken' en in de tweede plaats zijn er indicaties die wijzen op een politieke bepaaldheid van de rol die het onderzoek in kwestie kan (mag) spelen.

Omdat deze ervaringen met dit zogenaamde 'sector-onderzoek' als illustraties worden beschouwd van de hier verder te behandelen problematiek zullen de bovengenoemde punten eerst iets nader toegelicht worden.

Zowel bij het onderzoek in het kader van de Open School proefprojecten als het Middenschool-experiment zijn vaak langdurige onderhandelingen tussen onderzoekers en scholen nodig geweest alvorens begonnen kon worden met het verzamelen van gegevens. Deze onderhandelingen leidden er in een aantal gevallen toe dat afgezien werd van het verzamelen van bepaalde gegevens en het gebruik van sommige instrumenten. Met name hadden de bezwaren van scholen betrekking op het gebruik van tests en studietoetsen. In het Open School project leidden de bezwaren van on-

derwijsgevend tot een aanmerkelijke modificatie van het in uitvoering genomen onderzoeksplan. Het gebruik van tests en studietoetsen werd grotendeels geschrapt, in de plaats daarvan kwam een project proces-evaluatie, waarin de zelfrapportages van onderwijsgevend en het samenvatten daarvan door onderzoekers centraal stond. Uit interviews met onderwijsgevend uit deze beide sectoren blijkt dat er een zekere geïnvolveerdheid van de onderzoekers bij het vernieuwingsstreven verwacht wordt. Er zijn voorbeelden van projecten waarbij uit de rapportage is op te maken dat de onderzoekers inderdaad aan dit appèl tegemoet zijn gekomen¹. Verder blijkt dat onderwijsgevend veelvuldig de datacollectie hebben geleid, vaak als bron van informatie werden geraadpleegd en werden ingeschakeld bij het bepalen van onderzoeksprioriteiten en het construeren van instrumenten.

Uit beleidsnotities van (dezelfde) Minister van Onderwijs bij respectievelijk adviezen van de Innovatie Commissie Middenschool en de Innovatie Commissie Basisschool blijkt een opmerkelijk verschil in benadering van de evaluatie van de betrokken innovatieprojecten². In de beleidsnotitie die betrekking heeft op evaluatie van het innovatieproces basisschool wordt de toetsende functie van evaluatieonderzoek en de cruciale betekenis daarbij van door de Minister aan te reiken evaluatiecriteria en -standaarden onderstreept. In (concept-)beleidsnotities over de Middenschool-evaluatie wordt gesteld dat het formuleren van evaluatie-criteria het ontwikkelingsproces zou belemmeren. Het is niet aannemelijk dat reëel bestaande verschillen tussen de beide innovatieprojecten een dergelijke contrasterende benadering van de plaats en functie van de evaluatie kunnen rechtvaardigen. Het ligt meer voor de hand om te veronderstellen dat het verschil in politieke omstrengtheid tussen de beide projecten debet is aan de verschillende stellingname. Daarmee illustreert dit voorbeeld de invloed van politieke factoren op het functioneren van beleidsgericht evaluatie-onderzoek. Nog afgezien van de interpretatie en waar-

* Aan de overeenkomst van de titel met Van Houtens 'Tussen aanpassing en kritiek' dient geen inhoudelijke betekenis te worden gehecht; de term 'kritiek' wordt hier niet in de zin van de 'kritische theorie' oftewel de Frankfurter Schule gebruikt.

dering van de bovenstaande voorbeelden kan in het algemeen worden gesteld dat beleidsgericht evaluatie-onderzoek een moeilijk type research is. De vraag of het iets zal voorstellen en zal kunnen uithalen hangt namelijk niet alleen af van wat er geëvalueerd moet worden. Meestal is dat een nieuwe werkwijze waarvan gehoopt wordt dat zij aan haar doel beantwoordt of 'beter' is dan een oude. Op zichzelf is dat al moeilijk genoeg; vooral omdat de vragen 'wat heet "beter"?' en 'hoe bepaal je dat?' allerlei problemen oproepen. Naast zulke technisch-methodologische problemen is er nog een heel andere categorie van problemen. Beleidsgericht evaluatie-onderzoek moet altijd worden uitgevoerd in situaties waarin organisaties en personen, in het veld en beleid, met diverse bevoegdheden en belangen, meespelen. Er is een *beleidsmatige en organisatorische context*, waarvan in belangrijke mate afhangt: of het onderzoek kan slagen; zo ja, hoe het dan het beste kan worden opgezet; in hoeverre de resultaten iets kunnen voorstellen; tenslotte, of zij iets zullen kunnen uithalen. Dit alles moet mede in aanmerking worden genomen. Wil men dat doen dan is een 'omvattende' beschrijving van de problematiek van beleidsgericht evaluatieonderzoek nodig.

Elders heb ik getracht deze 'context-problematiek' van beleidsgericht evaluatie-onderzoek (Scheerens, 1983b) nader te beschrijven. Bij deze conceptualisering van beleidsgericht evaluatie-onderzoek ben ik uitgegaan van de zogenaamde besturingstheorie (vergl. De Leeuw, 1979). Deze biedt aangrijpingspunten voor praktische toepassingen waarmee een actief en effectief onderzoeksbeleid in een bepaalde sector (zoals het onderwijs) kan worden bevorderd. Op grond van een dergelijke benadering kunnen bijvoorbeeld voorstellen tot wijziging van bestaande organisatorische configuraties worden gedaan. Basisvoorwaarde voor een dergelijke besturing is duidelijkheid over het proces dat bestuurd wordt en de eisen die daaraan gesteld worden. Daarom is explicitering van (minimale) criteria waar evaluatie-onderzoek aan zou moeten beantwoorden van cruciaal belang. In de discussie over de eisen die aan beleidsgericht evaluatie-onderzoek gesteld zouden moeten worden valt opnieuw de 'verwevenheid' van organisatorische 'context'-aspecten en methodologische overwegingen op. In recente conceptualisering van evaluatie-onderzoek spelen opvattingen over de in-

vloed van practici (uitvoerders van te evalueren programma's) op het onderzoek en de betekenis van normatieve en politieke aspecten een hoofdrol. In de waardering van deze aspecten onderscheiden deze conceptualisering, respectievelijk aan te duiden als de 'door de hermeneutiek geïnspireerde', de 'geëngageerde' en de 'benuttingsgerichte' benaderingen zich van de 'klassieke', eventueel als 'empirisch-analytisch' te afficheren, conceptie van evaluatie-onderzoek. In het hiernavolgende zullen de 'klassieke' en de 'alternatieve' conceptualisering tegenover elkaar geplaatst worden. De discussie mondt uit in een standpuntbepaling over de merites van de onderscheiden benaderingen.

2 Korte typering van verschillende conceptualisering van evaluatie-onderzoek

2.1 De traditionele benadering

In publikaties waarin 'nieuwe' conceptualisering van evaluatie-onderzoek worden gepresenteerd ontbreekt zelden een typering van de 'klassieke' of 'traditionele' benadering. Opgemerkt moet worden dat deze typering dan vaak een onnodig restrictief karakter hebben. Zo wordt bijvoorbeeld de 'klassieke', natuurwetenschappelijke of empirisch-analytische conceptie van evaluatie-onderzoek geïdentificeerd met de toepassing van experimentele of quasi-experimentele designs (vgl. b.v. Borich en Jemelka, 1982, hoofdstuk 2; Parlett en Hamilton, 1974). Een ander voorbeeld van een overdreven restrictieve weergave van onderzoek gebaseerd op de empirisch-analytische wetenschapstheorie is de (veronder)stelling dat daarbij geen plaats zou zijn voor de incorporatie van inzichten en theorieën van practici. (Voor een weerlegging van deze veronderstelling zij verwezen naar Thomas, 1979, hoofdstuk 3; voor discussies over de relatie theorie-praktijk bij onderwijskundig onderzoek zij verder verwezen naar Hoeben, 1981 en Warderker, 1981³.)

Kernpunten van de traditionele benadering van evaluatie-onderzoek zijn:

- Het omzetten van finale (middel-doel) relaties in toetsbare oorzaak-gevolg relaties. Daarmee ligt de toepassing van zo sterk mogelijke (c.q. experimentele) designs weliswaar voor de hand, maar worden zwakkere vormen van causale analyse zoals *ex post*

facto research met behulp van 'correlationele' modellen en vergelijkende case-study benaderingen beslist niet uitgesloten (vgl. Scheerens, 1983b, hoofdstuk 2). Verder maakt het in principe niet uit op welke bronnen de te toetsen hypothetische relaties gebaseerd zijn, dergelijke hypothesen zouden bijvoorbeeld het karakter kunnen hebben van reconstructies door onderzoekers van beleidsdoelen en -middelen.

- Het voorkomen van fouten 'in het groot' en 'in het klein'. Onder 'fouten' in het groot zou men immuniserende tendensen kunnen verstaan waardoor het evaluatie-onderzoek vanaf het begin in dergelijke banen wordt geleid dat er alleen in letterlijke zin 'beleids'-(of 'praktijk'-) ondersteunende conclusies mogelijk zijn (vgl. Alberts behandeling van het verschijnsel 'immunisering', Albert, 1975). Fouten in het klein zijn vertekeningen in de opzet en uitvoering van het onderzoek, artefacten, contaminaties, feilbare metingen en fouten bij de analyse. Bovenstaande punten zijn te associëren met basisprincipes van de empirisch-analytische wetenschapstheorie als het nomologisch verklaringsmodel en het methodisch principe van de waardevrijheid.
- Tenslotte kan nog een punt worden toegevoegd dat speciaal van toepassing is op beleidsgericht evaluatie-onderzoek. Eigenlijk gaat het daarbij niet zozeer om een kenmerk van evaluatie-onderzoek zelf maar eerder om een verwijzing naar een bepaalde typing van de beleidsmatige context. De klassieke opvatting van beleidsgericht evaluatie-onderzoek wordt nl. geassocieerd met de assumptie dat beleidsvoering conform het rationele beslissingsmodel verloopt, waarbij de keuze omtrent alternatieve middelen of uitvoeringswegen uitsluitend op basis van de resultaten van het evaluatie-onderzoek zou worden genomen. Ook deze weergave van zaken is overdreven restrictief. Wetenschappelijk evaluatie-onderzoek is ook inpasbaar bij aanzienlijk gemodificeerde versies van het rationele besluitvormingsmodel, al is een continuum van evaluatieopzetten variërend van sterk naar zwak te matchen met een continuum van beleidsvoeringsmodellen die successievelijk ingrijpender adaptaties van het rationele model¹ zijn (vgl. Scheerens, 1983a). Bovendien kan men een voorstander van zo 'hard' mogelijk evalu-

atie-onderzoek zijn en toch erkennen dat er bij het nemen van beleidsbeslissingen vrijwel altijd andere overwegingen dan de onderzoeksuitkomsten zullen meespelen.

2.2 'Kwalitatieve', op de hermeneutiek geïnspireerde benaderingen

Met name in de Engelstalige evaluatie-literatuur bestaat sinds enige jaren grote belangstelling voor kwalitatief evaluatie-onderzoek, waarbij men zich (gedeeltelijk) baseert op hermeneutische en fenomenologische benaderingen binnen de 'geesteswetenschappen' (vgl. Eisner, 1979; Guba, 1978; Patton, 1980). De voornaamste kenmerken van de aldus geïnspireerde benadering zijn:

- Het centraal stellen van het z.g. 'intentionele verklaringsschema' (Von Wright, 1971) in tegenstelling tot het deductief nomologische verklaringsmodel. De consequenties hiervan voor de onderzoekspraktijk zijn het centraal stellen van de intenties van handelende personen en de toepassing van 'verstehende' methoden om die intenties te identificeren.
- Relativering van objectieve toetsbaarheid door middel van intersubjectieve controle. (Vergelijk bijv. de interpretatie die Guba (1978) geeft aan Scrivens conceptie van 'kwalitatieve objectiviteit').
- De aspiratie om onderzoeksobjecten in z'n geheel en volledig te beschrijven daarbij aannemende dat de te beschrijven verschijnselen een 'uniek' karakter hebben (een z.g. idiografische oriëntatie). Tevens het afwijzen van de aspiratie om tot generaliseerbare uitspraken te komen.
- Het afzien van vooropgestelde onderzoekscategorieën en theorieën en het propageren van een meer inductieve benadering waarbij begrippen geleidelijk aan gevormd worden (vgl. b.v. Glaser en Strauss' conceptie van 'grounded theory' - Glaser en Strauss, 1975).
- Het streven om 'dichtbij' de verschijnselen die beschreven worden te komen, waarbij aan de opvattingen en de taal van de betrokkenen in de situatie die onderzocht wordt een belangrijke plaats wordt toegekend. Opgemerkt moet worden dat er bij verschillende auteurs die tot deze geesteswetenschappelijk georiënteerde of 'kwalitatieve' benadering gerekend kunnen worden belangrijke accentverschillen voorkomen.

Voor overzichten zij verwezen naar House, (1978), Borich en Jemelka, (1982) en Guba en Lincoln, (1982).

Bovenstaande punten verwijzen vooral naar aspecten van de hermeneutiek als *methode*. Voor een nadere typering van de veronderstelde wetenschapstheoretische basis van de aan de orde zijnde evaluatie-benaderingen zou een nadere bespreking van het *kennis-begrip* van de hermeneutiek noodzakelijk zijn. Eventueel zou er zelfs à la Habermas gefilosofeerd kunnen worden over een verondersteld *kennis-belang* van de hermeneutiek (Habermas, 1968). Gezien de centrale plaats van methodologische aspecten in dit artikel zal hier vanaf worden gezien (zie echter noot 5 en de discussie).

2.3 *Geëngageerd evaluatie-onderzoek*

Over het sterk normatief en politiek bepaalde karakter van de context van beleidsgericht evaluatie-onderzoek is iedereen het eens. Wel is er verschil van mening over de vraag in hoeverre evaluatie-onderzoek 'zelf', d.w.z. abstractherend van context-aspecten, bepaald wordt door inhoudelijke of politieke voorkeuren. Zoals eerder gesteld, wordt in de traditionele benadering aangenomen dat het normatief bepaalde finaliteitsdenken via de omzetting in objectief toetsbare oorzaak-gevolg relaties als het ware buiten haken geplaatst kan worden. Sommige auteurs die zich bezinnen op de politieke consequenties van evaluatie-onderzoek stellen dat gezien die consequenties evaluatie-onderzoek zelf een politieke aangelegenheid is (vgl. Rule, geciteerd door Weiss, 1975). Weer anderen menen dat de evaluatie-onderzoeker met de keuze van een bepaalde cliënt-groep een politieke keuze doet (vgl. Mc. Donald, geciteerd door Van de Grift, 1981).

De grote betekenis die in de kwalitatieve benaderingen wordt toegekend aan de opvattingen en zienswijze van de betrokkenen in de object-situatie en de inlevende kenhouding die van de onderzoeker verwacht wordt kan leiden tot de stelling dat de evaluatie-onderzoeker zich moet opstellen als een bondgenoot van de onderzochten (vgl. House, 1977, p. 46 en Patton, 1980, p. 45). Van een nadrukkelijk geëngageerde benadering is sprake in Mosers conceptie van evaluatie-onderzoek opgevat als actie-onderzoek (vgl. Moser, 1975, 1980). Daarbij wordt evaluatie-onderzoek dienstbaar gesteld aan een inhoudelijk, politiek criterium, nl.

het bevorderen van democratisering (vgl. Moser, 1975, p. 104).

2.4 *Benuttingsgerichte benaderingen*

De term 'benuttingsgericht' is een vertaling van 'utilization focused evaluation', zoals behandeld door Patton, 1978.

In feite is beleidsgericht evaluatie-onderzoek natuurlijk altijd benuttingsgericht. Het extra accent dat in de aanduiding van bepaalde benaderingen als 'benuttingsgericht' wordt meegegeven aan deze vanzelfsprekendheid is meestal gebaseerd op het verbinden van prescriptieve consequenties (voorschriften) aan onderzoek naar factoren die benutting zouden bevorderen resp. belemmeren.

Het onderzoek naar de benutting van beleidsgericht onderzoek heeft inmiddels een hoge vlucht genomen. Caplan, 1982, spreekt zelfs van 'utilization as a discipline'. Op het benuttingsonderzoek in het algemeen zal hier niet verder ingegaan worden. (Voor Nederlandstalige overzichten zij verwezen naar Hutjes en Cuisinier, 1982 en Kooistra, 1982.)

Het verst in het verbinden van prescriptieve consequenties aan benuttingsonderzoek gaat ongetwijfeld Van de Vall (1980a) die tot de conclusie komt dat er voor beleidsgericht onderzoek een afzonderlijk 'professioneel paradigma' geldt. Enkele kenmerken van dit paradigma zijn: een grotere nabijheid van de onderzoeker ten opzichte van de beleidsvoerders⁶ en een relativering van de eis van wetenschappelijke kwaliteit bij beleidsgericht onderzoek⁷. Voor kritische besprekingen van het werk van Van de Vall zij verwezen naar Swanborn, 1980; Becker, 1980; Molenaar, 1980 en Segers, 1981 en voor Van de Valls repliek naar Van de Vall, 1980b, 1981.

3 *Convergerende tendensen in de op de hermeneutiek geïnspireerde, de benuttingsgerichte en de geëngageerde benaderingen*

De op de hermeneutiek geïnspireerde, de benuttingsgerichte en de geëngageerde benaderingen hebben met elkaar gemeen dat er een zekere voorkeur bestaat voor de toepassing van kwalitatieve, 'participerende' benaderingen, terwijl er tevens een geneigdheid is om een bondgenootschap tussen evaluatie-onderzoekers en uitvoerenden in de object-situatie te bepleiten. De betekenis die kwalitatieve evalu-

atoren als Patton toekennen aan de inbreng van uitvoerende practici, ook waar het gaat om het nemen van technische beslissingen over de opzet van het onderzoek wordt tevens gekoppeld aan een meevoelende en meelevende houding van de onderzoekers. Dit alles brengt met zich mee dat practici een grote invloed kunnen uitoefenen op de inrichting van het onderzoek.

In het kader van het benuttingsgerichte 'professionele paradigma' van Van de Vall wordt onder meer gepleit voor een 'zekere mate van going native' van de sociale beleids-onderzoeker, wordt het onderzoek 'voor alles' als idiografisch opgevat en wordt gewezen op de betekenis van het werken met gefundeerde begrippen⁸. Omdat Moser in zijn conceptie van actie-onderzoek een criterium hanteert dat betrekking heeft op de overeenkomst ('Stimmigheid') tussen het doel van het onderzoek en de toe te passen methoden komt het er in feite op neer dat er alleen 'zachte' methoden in aanmerking kunnen worden genomen. Hardere methoden en technieken zouden de onderzochten tot object degraderen.

4 'Aangepast' evaluatie-onderzoek

Aan de toepassing van kwalitatieve methoden bij evaluatie-onderzoek en het honoreren van praktijkkennis van uitvoerenden in de object-situatie zijn ongetwijfeld voordelen verbonden. Daarbij kan ondermeer gewezen worden op de beperktheid van de voorhanden zijnde sociaal-wetenschappelijke theorievorming, de flexibiliteit van 'open' methoden in dynamische, snel veranderende situaties en de aanvaardbaarheid van deze methoden voor practici. Er zijn – naast de verderop te bespreken principiële – echter ook praktische nadelen verbonden aan kwalitatieve benaderingen bij beleidsgericht evaluatie-onderzoek. Als zodanig zijn het sterk arbeidsintensieve karakter en de inherente 'kleinschaligheid' van deze benaderingen te noemen. Juist bij beleidsgericht evaluatie-onderzoek zal er vaak behoefte zijn aan gegevens die over een aantal praktijksituaties (b.v. experimenteerscholen) geaggregeerd kunnen worden. Hoewel het niet onmogelijk is om gegevens van meerdere case studies te integreren (vgl. Yin, 1981), ligt het toch meer voor de hand om in dit soort situaties kwantitatieve gegevens te verzamelen. Overigens is het niet

nodig om op basis van de bovenstaande overwegingen over kwalitatief of kwantitatief tot absolute voorkeursuitspraken te komen: de adequaatheid van een bepaalde benadering is afhankelijk van de 'passendheid' daarvan bij beleidsmatige en organisatorische aspecten van de context waarin het onderzoek moet worden uitgevoerd en bovendien is het natuurlijk mogelijk om kwantitatieve en kwalitatieve benaderingen binnen één onderzoeksproject of -programma te combineren.

Aan de toepassing van kwalitatieve, 'participerende' methoden en de 'solidarisering' tussen onderzoeker en uitvoerende practici bij evaluatie-onderzoek zijn echter principiële problemen verbonden. Er kan nl. niet voorbij worden gegaan aan belangentegenstellingen bij evaluatie-onderzoek. Uitvoerenden van te evalueren programma's hebben belang bij de uitkomst van het evaluatie-onderzoek. Een bijzondere verschijningsvorm daarvan is het gegeven dat men er belang bij heeft (of denkt te hebben) dat bepaalde aspecten *niet* geëvalueerd worden. Uit de organisatie-literatuur is bekend dat professionals, zoals onderwijsge-venden, in het algemeen geneigd zijn zich te verzetten tegen externe evaluatie van hun werk (vgl. Mintzberg, 1979, p. 348 e.v.). Daarbij komen dan soms ook nog 'culturele' tegenstellingen tussen onderzoekers en practici (vgl. Caro, 1975). Het verschijnsel van inkapseling en oneigenlijk gebruik van beleidsgericht evaluatie-onderzoek, kortom van immunisering, wordt ten onrechte vaak alleen maar in de relatie tussen politici en evaluatie-onderzoekers gesignaleerd; op het niveau van de (onderwijs)praktijk is het minstens zo actueel. Daarbij komt dat de onderzoeker sterk afhankelijk is van de medewerking van practici, hetgeen voor de onderlinge machtsverhoudingen uiteraard sterk bepalend is. Op deze manier bezien wordt de invloed van practici op alle aspecten van het evaluatie-onderzoek in een geheel ander daglicht geplaatst, nl. als een min of meer afdwongen aanpassing aan de geldende machtsverhoudingen. Aldus beschouwd kunnen de hierboven behandelde 'nieuwe' evaluatie-benaderingen niet alleen als een – minder of meer geslaagde – methodologische innovatie opgevat worden, maar ook als 'de ideologische bovenbouw' van een 'formatieve samenzwering' tussen onderzoekers en uitvoerende practici (vgl. Hofstee, 1982). Overigens moet bij het benadrukken van de

macht van de (onderwijs)-praktijk over het evaluatie-onderzoek niet uit het oog worden verloren dat er ook andere belanghebbende partijen in het spel zijn die eveneens invloed kunnen uitoefenen op het onderzoek, zoals politici, beleidsplanners, sponsors van het onderzoek en eventuele adviescommissies. Zoals Cronbach e.a. stellen vindt evaluatie-onderzoek in een 'veelpartijdige' context plaats (Cronbach, e.a., 1980). Met de eerder gesignaleerde convergentie binnen de drie behandelde 'nieuwe' evaluatie-benaderingen wordt echter de relatieve sterkte van de invloed van praktici geaccentueerd.

5 De remedie tegen 'aangepast' evaluatie-onderzoek: een herwaardering van de traditionele benadering

Wanneer 'aangepast' evaluatie-onderzoek, dat wil zeggen onderzoek dat onvoldoende gewaagd is tegen immuniserende tendensen in de object-situatie, als het kernpunt van de evaluatie-problematiek wordt gezien ligt een herwaardering van de traditionele benadering voor de hand. Immers daarbij werd het vermijden van bias 'in het groot' en 'in het klein' als een basis-criterium opgevoerd. In de nieuwere benaderingen wordt dit aspect onvoldoende benadrukt, zo niet verwaarloosd. En gezien de geldende belangentegenstelling en machtsverhoudingen is dat funest. Voor sommigen zal deze redenering de indruk wekken van een verwijzing 'terug naar af', omdat de nieuwere concepties juist als reactie op irreeël geachte assumpties van de traditionele benadering ontwikkeld zijn. Ik meen echter dat bepaalde inzichten uit de 'nieuwe' evaluatie-literatuur geïncorporeerd kunnen worden in de traditionele benadering (al blijft er bij de toepassing van het criterium 'weerbaarheid tegen immunisering' paradoxaal genoeg van een benadering als Mosers actie-onderzoek niets meer over)⁹. Om deze stelling te adstrueren zal op nieuw worden stilgestaan bij het gebruik van kwalitatieve methoden en de waardenproblematiek bij evaluatie-onderzoek. In de afsluitende discussie zal nog op de voorkeur voor 'de traditionele' t.o.v. de 'hermeneutische' benadering worden teruggekomen.

5.1 Het gebruik van kwalitatieve benaderingen bij evaluatie-onderzoek nader bezien

Over een 'verantwoorde' toepassing – in de zin van een zo weinig mogelijk tot bias aanleiding gevend gebruik – van kwalitatieve methoden bij evaluatie-onderzoek kan men kort zijn. Daartoe is alleen maar nodig dat er zoveel mogelijk gebruik wordt gemaakt van intersubjectieve checks en controles en andere maatregelen om validiteit en betrouwbaarheid zo goed mogelijk te garanderen (met name varianten van de zogenaamde triangulatie, waarbij bijvoorbeeld meerdere methodes worden gebruikt om dezelfde verschijnselen te registreren – vgl. Denzin, 1978; Jick, 1979; Miles, 1979 en Webb, Campbell, Schwartz & Sechrest, 1966). Verder kan de zeggingskracht van evaluatie-onderzoek waarin het gebruik van kwalitatieve methoden centraal staat vergroot worden door een uitgekiende selectie van te beschrijven gevallen (vgl. Cronbach, 1982, hoofdstuk 3, 4 en 5). Verzwakte alternatieven voor de traditionele criteria van objectiviteit, validiteit en betrouwbaarheid zoals bijvoorbeeld Guba's interpretatie van Scrivens 'kwalitatieve objectiviteit', Mosers 'Transparenz' en Eisners 'referential adequacy' (Guba, 1978; Moser, 1975; Eisner, 1979) lijken mij minder geëigend¹⁰.

Overigens moet de moeilijkheid om voldoende waarborgen voor betrouwbaarheid te bieden bij het gebruik van kwalitatieve methoden als één van de overwegingen bij de keuze van een evaluatie-opzet meegenomen worden. In sommige gevallen kan 'bandbreedte', van de te verzamelen informatie belangrijker zijn dan betrouwbaarheid (vgl. Cronbach, 1982).

5.2 Evaluatie-onderzoek en waarden

De invulling van de traditionele eis van de waardevrijheid als methodisch principe bij evaluatie-onderzoek zou men naar twee niveaus (of stadia) kunnen uitsplitsen. In het stadium van het bepalen van onderzoeksvraagstellingen en -prioriteiten zou de eis gesteld kunnen worden dat wordt uitgegaan van 'anti-immuniserende reconstructies' van te evalueren beleidsprogramma's, dat wil zeggen dat voorkomen wordt dat 'wezenlijke aspecten' buiten het evaluatie-onderzoek worden gehouden. In het stadium van de planning en uitvoering van het onderzoek kan aan waardevrijheid als methodisch principe de betekenis

van het voorkomen van 'bias' worden gegeven. Eerder zijn deze criteria respectievelijk aangeduid als het voorkomen van 'fouten in het groot' en 'fouten in het klein'.

Het is echter niet goed mogelijk om op het eerste niveau van 'waardevrijheid' te spreken. Het blijft hier gaan om inhoudelijk, normatieve, zo men wil, politieke keuzes. Het formuleren van een richtlijn op dit niveau heeft hoogstens de strekking om in dit verband een 'verstandige' keuze aan te bevelen. Het criterium om te komen tot anti-immuniserende reconstructies veronderstelt een onafhankelijke stellingname van de onderzoeker (of onderzoeksprogrammamaker) temidden van de belanghebbende partijen. Om te voorkomen dat in zo'n constructie eigen privé-belangen of hobby's van de onderzoeker-programmeur de doorslag zouden geven zijn aanvullende desiderata nodig:

- In principe zou er sprake kunnen zijn van een ondubbelzinnige opdracht-situatie, waarbij beleidsvoerders de prioriteiten voor het onderzoek duidelijk hebben gespecificeerd. Zo'n situatie komt echter niet zo vaak voor en zelfs wanneer er van expliciete opdrachten sprake is kan worden beargumenteerd dat onderzoekers een eigen verantwoordelijkheid hebben om die opdrachten te herformuleren (vgl. De Groot, 1981). Wel zou er een voorkeursvolgorde kunnen worden gemaakt wanneer er meerdere geïnteresseerde partijen in het spel zijn. Zo ligt het voor de hand om departementale beleidsplanners meer zeggenschap te geven over de prioritering van beleidsgericht evaluatie-onderzoek dan de uitvoerders van de te evalueren programma's.
- Diffuse opdracht-situaties komen frequent voor (vgl. Weiss, 1980). Met name in dergelijke situaties zou als een inhoudelijk criterium voor onderzoekers (of onderzoeksprogrammamakers) om te komen tot 'anti-immuniserende reconstructies' een nadrukkelijke produkt-gerichtheid van het evaluatie-onderzoek nagestreefd kunnen worden (vgl. Hofstee, 1982). Produkt-gerichtheid zou mijns inziens geïnterpreteerd moeten worden als het zich concentreren op de primaire output van de organisatie waarop de evaluatie betrekking heeft, alsmede op de methoden, processen en middelen die het meest direct op deze 'primaire output' betrokken zijn. Bij de evaluatie van vernieu-

wingsprogramma's in het onderwijs zou dit bijvoorbeeld betekenen dat prioriteit zou worden gegeven aan het meten van leereffecten bij leerlingen en vervolgens aan de maatregelen ter directe beïnvloeding daarvan in de onderwijssituatie.

- In het geval van sterk uiteenlopende en tegengestelde verwachtingen omtrent de wenselijkheid van te evalueren programma's, meestal samengaand met uiteenlopende visies op de functie van het evaluatie-onderzoek, zou in principe een adversariële benadering kunnen worden toegepast. Daarbij zouden de onderzoeksprogrammeurs het onderzoek kunnen richten op die aspecten waarop de tegengestelde verwachtingen van betrokken partijen zich concentreren. Dergelijke situaties zouden opgevat kunnen worden volgens het door Hofstee ontwikkelde weddenschapmodel (vgl. Hofstee, 1980, 1982).

Het kan waarschijnlijk worden volgehouden dat, op het tweede onderscheiden niveau, elke praktische en technische uitvoeringsbeslissing te interpreteren is als een keuze die implicaties heeft voor een bepaalde normatieve stellingname. Het zou echter naar mijn smaak een schromelijke overdrijving zijn om daarmee ook iedere design-beslissing bij evaluatie-onderzoek politiek te noemen. Wat betreft het nemen van dit soort beslissingen is het werk van evaluatie-onderzoekers onderhevig aan toetsing op technische criteria door het wetenschappelijk forum. Professionele normen prevaleren hier boven politieke normen.

6 Discussie

In het voorafgaande is gepleit voor een herwaardering van 'traditionele' principes met betrekking tot het voorkomen van immunisering en bias bij beleidsgericht evaluatie-onderzoek. Gesteld is dat deze gezichtspunten in de 'nieuwere' evaluatie-benaderingen onvoldoende gehonoreerd worden, waardoor een syndroom dreigt dat is aangeduid als 'aangepast' evaluatie-onderzoek. Tot slot wordt getracht deze opstelling nader te onderbouwen door in te gaan op drie punten van mogelijke kritiek.

- a) Wordt in de 'traditionele' benadering niet voorbij gegaan aan de politieke en organi-

satorische context van het onderzoek?

- b) In hoeverre is nu aangetoond dat het empirisch-analytisch model de voorkeur verdient boven het hermeneutische?
- c) Houdt de traditionele benadering niet een impliciete politieke (met name conservatieve) stellingname in?

ad a) Mede op basis van meta-analyses van grootschalige evaluatie-onderzoeksprojecten wordt in toenemende mate het belang van organisatorische en politieke context-factoren ingezien. In de eerder aangehaalde studie naar het functioneren van het onderzoek in het kader van landelijke onderwijsinnovatie-projecten (Scheerens, 1983a) wordt met name een aantal ongunstige organisatorische en politieke randvoorwaarden gesignaleerd. Politieke strijd en belangentegenstellingen rondom grootschalige innovatie-projecten zijn voor Karstanje (1984) aanleiding om evaluatie-onderzoek vanuit het perspectief van een conflictbenadering te beschouwen. De meer traditionele benadering van evaluatie-onderzoek besteedt volgens hem onvoldoende aandacht aan het omringende maatschappelijke krachtenveld. In plaats daarvan zou evaluatie-onderzoek zich onder meer moeten richten op verheldering van waarden. Deze opvatting van evaluatie-onderzoek doet denken aan de kritische variant van de hermeneutiek, zoals bij Habermas. Ook daarin is sprake van het verhelderen van waarden en machtsrelaties; in het geval van de kritische theorie wordt daarmee de 'Aufklärung' van de betrokkenen beoogd. De onderkenning van het belang van politieke en organisatorische context-factoren behoeft naar mijn mening echter niet te leiden tot de conclusie dat daarmee evaluatie-onderzoek op zichzelf een politieke aangelegenheid is geworden. Als het gaat om het bestuderen van de relatie tussen evaluatie-onderzoek en contextaspecten is het juist van belang een analytisch onderscheid tussen beide te maken. In de praktijk is het tot op zekere hoogte mogelijk de organisatorische context van het onderzoek te besturen om op die manier zo gunstig mogelijke randvoorwaarden voor zo objectief mogelijk onderzoek te creëren. (Voor een nadere uitwerking van die gedachtengang – het gaat daarbij vooral om onderzoeksbeleid – zij verwezen naar Scheerens, 1983b.)

ad b) In het voorafgaande is getracht te bear-

gumenteren waarom de traditionele of 'empirisch-analytische' opvatting van evaluatie-onderzoek te preferen is boven 'nieuwere' benaderingen als het gaat om het voorkomen van immunisering en bias. Uiteraard kan hier geen sprake zijn van een recapitulatie van alle argumentaties voor en tegen in het kader van ettelijke methodenstrijden. Wel zou de vraag gesteld kunnen worden of voldoende recht is gedaan aan de potentiële betekenis van de hermeneutische benadering. Betoogd zou kunnen worden dat deze benadering bij uitstek geschikt is voor het expliciteren van waardenposities in een voorfase van meer toetsend evaluatie-onderzoek. De hermeneutiek heeft echter niet het alleen-recht als het gaat om interpretatief onderzoek; persoonlijk heb ik daarbij dan meer vertrouwen in het zoveel mogelijk toetsend te werk gaan dan in hermeneutische zinduidingen.

ad c) Een aantal auteurs (o.m. Berk en Rossi, 1976, en Karstanje, 1984) is van mening dat traditioneel evaluatie-onderzoek een inherente conservatieve bias heeft (de impliciete waarden verbonden met het evaluatie-onderzoek zijn tegenovergesteld aan die van het vernieuwingsprogramma). Elders heb ik, onder meer door het geven van talrijke tegenvoorbeelden, getracht aan te tonen dat bias bij grootschalige innovatie-projecten evengoed 'progressief' gericht kan zijn (Scheerens, 1983c). De waarden tegenstellingen in een pluriforme maatschappij, die de betrokken auteurs zelf benadrukken, maken eenzijdige conservatieve bias bij evaluatie-onderzoek onwaarschijnlijk voor wat betreft het maatschappelijk gebruik van de resultaten ervan. (De tegenpartij zal eenzijdigheden in het onderzoek onmiddellijk uitbuiten.) Een forum van wetenschappers dat evaluatie-onderzoek kritisch controleert op fouten 'in het groot' en 'in het klein' (bias) zou uit de aard der zaak in eerste instantie politieke bias in evaluatie-onderzoek aan de kaak moeten stellen.

Noten

1. Vergelijk de commentaren van Leune en Creemers op het interim-rapport van het uitstroomonderzoek Middenschool, getiteld: 'De Middenschool uit' in Didaktief jrg. 12, nr. 10, december 1982. De repliek van het uitvoerende onderzoeksteam staat in Didaktief jrg. 13, nr. 1 januari 1983.
2. Vergelijk de beleidsnotitie bij het Zevende Ad-

vies van de Innovatie Commissie Basisschool; de beleidsnotitie bij het Twaalfde Advies van de Innovatie-Commissie Middenschool en de concept-beleidsnotitie bij het raamevaluatieplan Middenschool opgesteld door de Interim Programma Adviescommissie Middenschool.

3. Hoewel Wardekker erkent dat de incorporatie van opvattingen van practici ook in empirisch-analytische opvattingen van onderzoek (in het kader van innovatieprojecten) mogelijk is – brengt hij de door hem wenselijk geachte wisselwerking tussen onderwijs en wetenschap vooral met alternatieven van het empirisch-analytisch model in verband.
4. Als zodanig zijn onder meer Simon's model van 'bounded rationality' en Lindblom's incrementalisme te onderscheiden.
5. Als ken-houding van hermeneutiek en fenomenologie is er eerder sprake van een 'zijn met' de dingen of personen die bestudeerd worden, dan van objectiverende distantie. (Voor nadere nuanceringen en onderlinge verschillen tussen fenomenologie en hermeneutiek zij verwezen naar Ricoeur, 1981.)
De kennis die de hermeneutiek tracht op te leveren wordt opgevat als een geheel van uitspraken over zin en betekenis van verschijnselen. Hierbij gaat het erom de essentie (het wezen) van de verschijnselen bloot te leggen. Idealistische en niet-idealistische, en subjectieve en meer objectieve varianten kunnen worden onderscheiden. (Vergl. Thomas, 1979, p. 84-88; Ricoeur, 1981, p. 33 en Kouwer, 1977, p. 35-48). Het kennis-belang van de hermeneutiek wordt door Habermas als praktisch aangeduid. In de door hem voorgestane 'kritische' variant gaat het daarbij vooral om dialoog en 'Aufklärung'. (Habermas, 1968, p. 156-158)
Een belangrijke lijn van kritiek op de hermeneutiek – die uiteraard ook van toepassing is op de problematiek van evaluatie-onderzoek – is de vraag of de hier boven omschreven ken-houding, het kennis-begrip en het kennis-belang wel zo uniek zijn. Met andere woorden: ook de (natuur)wetenschappelijke methode kan gebruikt worden om betekenis en intenties te bestuderen, kan in bepaalde fasen van het onderzoek gebruik maken van empathisch begrijpen en kan ontmaskerend werken. Een zelfde vorm van kritiek wordt toegepast ten aanzien van de hermeneutische methode, bijvoorbeeld in Stegmüllers analyse van de intentionele verklaring (Stegmüller, 1975, p. 130 e.v.) en in De Groots beschrijving van de methodologie van de interpretatie (De Groot, 1961, p. 326 e.v.).
6. 'Een zekere mate van "going native" is voor de sociaal beleidsvoerder . . . een dringende noodzaak' (Van de Vall, 1980, p. 206).
7. 'Het is niet waarschijnlijk dat de doelma-

tigheid van sociaal beleidsonderzoek zonder meer kan worden vergroot door de "wetenschappelijke" kwaliteit van de onderzoeksprojecten op te voeren. *Integendeel*, (cursivering JS) sociaal onderzoek zal waarschijnlijk meer beleidsrendement opleveren als het erin slaagt om de drie deelprocessen: onderzoeken, ontwerpen en ontwikkelen, in één model van geplande sociale verandering te realiseren' (Van de Vall, 1980, p. 207).

8. De term 'gefundeerde begrippen' is ontleend aan Glaser en Strauss' conceptie van 'grounded theory', dat wil zeggen theorie die op inductieve wijze verkregen wordt uit data (Glaser en Strauss, 1967, p. 2).
9. Het is juist Mosers bedoeling om te voorkomen dat het onderzoek ideologisch vertekend wordt door de gevestigde machtsverhoudingen in de maatschappij. Het ondergeschikt maken van het onderzoek aan democratisering 'vanuit de basis' brengt echter het risico mee dat slechts de ene ideologische bias door de andere vervangen wordt.
10. Scrivens analyse van objectiviteit en intersubjectiviteit komt er op neer dat hij rekening houdt met de mogelijkheid dat één observator (onderzoeker) een betrouwbaarder, minder vertekend beeld van de werkelijkheid geeft dan meerdere onderzoekers (Scriven, 1972, p. 107). Uit het feit dat intersubjectiviteit als methodologisch principe niet onfeilbaar is kan echter niet zonder meer worden afgeleid, zoals Guba doet, dat men er eigenlijk net zo goed vanaf kan zien door te vertrouwen op een goed getrainde observator (vergelijk Guba, 1978, p. 73 e.v.). 'Transparenz' wordt door Moser als volgt omschreven: 'Es geht darum dasz der Forschungsprozess für alle Beteiligten durch Offenlegung von Funktionen, Zielen und Methoden nachvollziehbar gemacht werden'. (Moser, 1975, p. 122). Het probleem van eventuele differentieële leereffecten bij proefpersonen dat hieruit voortkomt wordt met deze richtlijn niet opgelost, het wordt alleen maar als onbelangrijk beschouwd. Onder 'referential adequacy' verstaat Eisner de correspondentie tussen hetgeen een observator of beoordelaar zegt en het object van zijn beschrijving of beoordeling. Van de beoordelaar wordt een beeldende beschrijving verwacht. Het risico van die benadering is dat externe criteria om de verwachte correspondentie te toetsen niet voorhanden zijn, verder zou de beoordelaar (of criticus in Eisners conceptie van de evaluator als een criticus-connaisseur) geneigd kunnen zijn de 'waarheid' uit esthetische overwegingen enigszins 'bij te schaven'. (Eisner, 1979, p. 216 e.v.)
11. De betekenis van 'primaire output' kan worden afgeleid uit omschrijvingen van zogenaamde primaire processen zoals die bekend zijn in de organisatiekunde. 'Primaire processen zijn die

transformatieprocessen die leiden tot de produktie van het produkt of de dienst dat voor die organisatie kenmerkend is'. (De Leeuw, 1982, p. 222).

Literatuur

- Albert, H., *Traktat über kritische Vernunft* 3e, erweiterte Auflage. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1975.
- Becker, H. A., Twee Paradigma's? kanttekeningen bij M. v.d. Vall, Sociaal Beleidsonderzoek. NSAV Studiedag, 28 mei 1980.
- Berk, R. A. and P. H. Rossi, Doing good or worse; evaluation research politically re-examined. *Social Problems*, 1976, vol. 23, no. 3.
- Borich, G. D. en R. P. Jemelka, *Programs and Systems. An Evaluation Perspective*. Academic Press, New York: 1982.
- Caplan, N., Social Research and Public Policy at the National Level. In: D. B. P. Kallen, e.a., *Social Science Research and Public Policy-Making: A reappraisal*, NFER-Nelson, Windsor: U.K. 1982.
- Caro, F. G., Evaluative Researchers and Practitioners: Conflicts and Accommodations. *Journal of Research and Development in Education*, 1975, vol. 8, no. 3.
- Cronbach, L. J. and Associates, *Toward Reform of Program Evaluation. Aims, Methods and Institutional Arrangements*. San Francisco: Jossey Bass Publishers, 1980.
- Cronbach, L. J., *Designing Evaluations of Educational and Social Programs*. San Francisco: Jossey-Bass Publishers, 1982.
- Cuisinier, M. en J. Hutjes, Het gebruik van sociaal wetenschappelijk onderzoek. ITS, Nijmegen: 1982.
- Denzin, N. K., *The research Act*. New York: Mc. Graw-Hill, 1978.
- Eisner, E. W., *The Educational Imagination. On the design and evaluation of school programs*. New York, London: MacMillan Publ. Co. Inc., 1979.
- Glaser, B. G. & A. L. Strauss, *The Discovery of Grounded Theory. Strategies for Qualitative Research*. Chicago: Aldine Publ. Co., 1967.
- Grift, W. v.d., Over kennisbelangen en de rollen van evaluatie-onderzoek. *Pedagogisch Tijdschrift Forum voor Opvoedkunde*, 1981, 6, no. 8.
- Groot, A. D. de, Probleemgericht Denken over Onderwijsevaluatie In: P. Weeda (red.), *Leerplan-evaluatie*. Den Bosch: Malmberg, 1981.
- Guba, E. G., *Toward a methodology of Naturalistic Inquiry in Educational Evaluation*. Los Angeles: CSE Monograph in Evaluation, 1978.
- Guba, E. G. en S. Lincoln, *Effective Evaluation Improving the responsiveness of educational results through responsive and naturalistic approaches*. San Francisco: Jossey Bass, 1982.
- Habermas, J., *Technik und Wissenschaft als 'Ideologie'* Edition Suhrkamp, Frankfurt a.M.: 1968.
- Hoeben, W. Th. J. G., *Praktijkgericht onderzoek en de groei van kennis*. 's-Gravenhage: SVO-reeks, nr. 46, Staatsuitgeverij, 1981.
- Hofstee, W. K. B., *De Empirische Discussie*. Theorie van het sociaal-wetenschappelijk onderzoek. Meppel, Amsterdam: Boom, 1980.
- Hofstee, W. K. B., Evaluatie: een Methodologische Analyse. *Tijdschrift voor Onderwijsresearch*, 1982, 7, nr. 5.
- House, E. R., *The logic of Evaluative Argument*. CSE Monograph Series in Evaluation 7, UCLA, 1977.
- House, E. R., Assumptions Underlying Evaluation Models. *Educational Researcher*, March, 1978.
- Jick, T. D., Mixing Qualitative and Quantitative Methods: Triangulation in Action. *Administrative Science Quarterly*, 1979, vol. 24, number 4.
- Karstanje, P. N., Evaluatie bij grootschalige onderwijsinnovaties. *Pedagogische Studiën*, 1984, 61, nr. 3.
- Kooistra, L., Gebruik van Onderzoeks-informatie door het onderwijsbeleid – een wetenschapssociologische verkenning. RION-bulletin nr. 12, Haren: augustus 1982.
- Kramer, N. J. T. A., *Systeem in Probleem Een onderzoek naar de bijdragen van de systeemleer tot de aanpak van praktijkproblemen in organisaties*. Leiden: Stenfort Kroese, 1978.
- Kouwer, B. J., *Persoon en Existentie*. Groningen: Wolters-Noordhoff, 1977.
- Leeuw, A. C. J. de, *Systeemleer en Organisatiekunde*. Leiden: Stenfort Kroese, 1974.
- Leeuw, A. C. J. de, *Organisaties: Management Analyse Ontwerp en Verandering*. Assen: Van Gorcum, 1982.
- Miles, M. B., Qualitative Data as an Attractive Nuisance: The problem of Analysis. *Administrative Science Quarterly*, 1979, 4.
- Mintzberg, H., *The Structuring of Organizations*. Prentice Hall, Inc. Englewood Cliff, 1979.
- Molenaar, J. W., Bespreking: 'Sociaal Beleidsonderzoek van M. v.d. Vall'. *Mens en Maatschappij*, 1980, 55, no. 4.
- Moser, H., *Aktionsforschung als kritische Theorie der Sozialwissenschaften*. München: Kösel-Verlag, 1975.
- Moser, H., *Evaluation als Handlungsforschung*. OTG-Symposium, juni 1980.
- Parlett, M. & D. Hamilton, *Evaluation as illumination: a new approach to the study of innovatory programs*. Occasional Paper, University of Edinburgh, Oct. 1972.
- Patton, M. G., *Utilization Focused Evaluation*. Beverly-Hill: Sage Publications, 1978.
- Patton, M. G., *Qualitative Evaluation Models*. Beverly Hill: Sage Publications, 1980.
- Ricoeur, P., Femenologische en hermeneutiek. In: Th. de Boer e.a., *Femenologie en kritiek*. Van Gorcum, Assen: 1981.
- Scheerens, J., *Het Sector-onderzoek: Onderwijs-onderzoek in de marge van beleid en wetenschap?*

- SVO-reeks, no. 69, Harlingen: Flevodruk: 1983a.
- Scheerens, J., *Evaluatie-onderzoek en Beleid* methodologische en organisatorische aspecten, SVO-reeks, no. 68, Harlingen: Flevodruk: 1983b.
- Scheerens, J., *De zogenaamde conservatieve bias bij evaluatie-onderzoek*. Paper gepresenteerd op de bijeenkomst van de werkgroep Evaluatie Research van de Faculteit der Sociale Wetenschappen van de R.U. Groningen, mei 1983c.
- Scriven, M., Objectivity and Subjectivity in Educational Research. In: Lawrence G. Thomas (Ed.), *Philosophical Redirection of Educational Research* (71st Yearbook, Part I) Chicago: National Society for the Study of Education. The University of Chicago Press, 1972.
- Segers, J. H. G., Sociaal Beleidsonderzoek. *Tijdschrift voor Sociale Wetenschappen*, 1981, 24, nr. 1.
- Stegmüller, W., *Hauptströmungen der Gegenwartsphilosophie*. Bond A. Kroner Verlag, Stuttgart: 1975.
- Thomas, D., *Naturalism and Social Science*, a post Empiricist Philosophy of Social Science. Cambridge University Press: 1979.
- Vall, M. van de, *Sociaal Beleidsonderzoek*. Een professioneel paradigma. Alphen a/d Rijn: Samsom, 1980a.
- Vall, M. van de, Over Normalen en Revolutionairen, ofwel de Strijd om het Professionele Paradigma van Sociaal Beleidsonderzoek. NSAV-studiedag, mei 1980b.
- Vall, M. van de, Over een empirische indringer in het heilige huisje der methodologie. *Tijdschrift voor Sociale Wetenschappen*, 1981, 24, nr. 1.
- Wardekker, W. L., Onderwijskunde en Onderwijsinnovatie. *Pedagogische Studiën*, 1981, 58, nr. 11 en nr. 12.
- Webb, E. J., D. T. Campbell, R. D. Schwartz en L. Sechrest, *Unobstrusive Measures: nonreactive research in the social sciences*. Rand Mc. Nally, 1966.
- Weiss, C. H., Improving the Linkage between Social Research and Public Policy. In: L. E. Lynn (ed.), *Knowledge and Policy: the uncertain Connection*. Study project on Social Research and Development, vol. 5, 1975.
- Weiss, C. H., Three Terms in Search of Reconceptualization: Knowledge, Utilization, and Decision-Making. Paper prepared for Conference on the Political Realization of Social Science Knowledge: Toward New Scenarios, Vienna, June, 1980.
- Wright, G. H. von, *Explanation and Understanding*. London: Routledge and Kegan Paul, 1971.
- Yin, R. K., The Case Study as a Serious Research Strategy. *Knowledge: Creation, Diffusion, Utilization*, 1981, vol. no. 3.

Curriculum vitae

J. Scheerens (1946) voltooide de studies pedagogiek (onderwijskunde) en psychologie (methodenleer) van de Universiteit van Amsterdam en promoveerde op 23 maart 1983 aan de R.U. Groningen. Hij was onder meer werkzaam als evaluatie-onderzoeker en is thans medewerker van het SVO-bureau.

Adres: Zandpad 36, 3601 NA Maarssen

Manuscript aanvaard 6-9-'83